

ПАЛЕОГЕОГРАФІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ОПІЛЬСЬКИХ ЛАНДШАФТІВ СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Опілля – особливий тип природних комплексів мішанолісової зони Східноєвропейської рівнини, що є природними безлісними просторами на дренованих вододілах, які межують з піщаними та лісистими заболоченими низинами – поліссями. В межах Сумської області основна частина опілля приурочена до високого ландшафтно-гіпсометричного ярусу південної частини Шосткинського Полісся (Реть-Шосткинське, Шосткинсько-Івотське, Івотсько-Свигівське межиріччя). Для цього ярусу характерна мінша заболоченість, широкий розвиток остепнених борів і суборів, значне посилення ерозійних процесів на більш високих (від 150 до 200 м) місцезонах. Поєднання піднесеного дренованого рельєфу та лесоподібного підгрунтового субстрату, дало можливість для формування тут родючих ґрунтів, а в давньослов'янську історичну епоху зумовило появу перших осередків рільничих угідь.

Ключові слова: поліські ландшафти, опілля, плейстоцен, голоцен, Шосткинське Полісся, Сумська область.

Вступ. Поняття «опілля» вживається до природних комплексів, де безлісі ділянки, які віддавна використовувалися для створення орних земель, поєднувалися із залісненими ділянками у комплексі з сірими лісовими ґрунтами, що сформувалися у помірно-континентальних кліматичних умовах. Для їх формування потрібний певний кліматичний оптимум, коли липневі температури не нижчі за 18-19°C, а коефіцієнт зволоження – не менший за 1,0 [4]. Однак, в межах зазначеної території дослідження, ключовим фактором, що визначив формування тут природного комплексу опілляського типу, став не кліматичний, а палеогеографічний. Генезис цих підвищених і відносно добре дренованих місцезонах з родючими ґрунтами, доволі рівною поверхнею з суфозійними западинками й водно-ерозійними мезоформами, тісно пов'язаний з плейстоценовими зледеніннями і подальшими палеогеографічними умовами, що мали місце в голоцені.

Виклад основного матеріалу. У межах Сумської області можна бачити два ландшафтно-гіпсометричні яруси: низький і високий. Для низького (поліського) ярусу характерні незначні абсолютні висоти (від 100 до 140 м), високі рівні стояння ґрунтових вод і значна заболоченість низьких задрових місцезонах, вкритих сосновими лісами [2]. При дослідженні регіональних

природно-територіальних комплексів у Шосткинському моренно-зандровому окрузі (за визначенням Б.М. Нешатаєва – Шосткинському Поліссі) окремо виділено Зноб-Неруський ландшафтний район низького слабодренованого морено-зандрового Полісся з дерново-слабопідзолистими оглеєними та опідзоленими ґрунтами під трав'яними борами й суборами [5], де вперше невеликими острівцями спостерігаються природні комплекси опільського типу.

До високого ландшафтно-гіпсометричного ярусу належить південна окраїнна частина Шосткинського Полісся (Реть-Шосткинське, Шосткинсько-Івотське, Івотсько-Свигівське межиріччя). Для цього ярусу характерна менша заболоченість, широкий розвиток остепнених борів і суборів, значне посилення ерозійних процесів на більш високих (від 150 до 200 м) і дренованих місцеположеннях. Цей поліський ландшафтно-гіпсометричний ярус яскраво репрезентує свої специфічні індивідуальні природні особливості в Шосткинсько-Івотському ландшафтному районі терасового високого Полісся, де алювіально-зандрові ландшафти з остепненими трав'яними борами та суборами на дерново-середньопідзолистих супіщаних ґрунтах, заплавленими гігро-мезофільними луками і трав'яними болотами чергуються з масивами липових дібров та опільськими комплексами з великими агрофітоценозами на місці колишніх змішаних лісів [5].

У Сумській області (Шосткинсько-Івотський ландшафтний район високого Полісся) опільські природно-антропогенні комплекси приурочені до схилово-прирічкових і межирічних добре дренованих місцеположень, генезис яких тісно пов'язаний з палеогеографічними умовами антропогену. Це – піднесені й дреновані місцеположення з родючими ґрунтами й поверхнею, де проходить другий пояс опіль, що рясніє суфозійними западинами і водноерозійними мезоформами. Ці опілля давно освоєні людиною – на місці корінних мішаних лісів уже понад тисячу років тут панують відкриті польові угіддя (агрофітоценози).

Головними індикативно-типологічними рисами всіх опіль Східноєвропейської рівнини є по-перше, безпосереднє примикання до лісостепової зони та наявність буферної (екотонної) смуги зандрів, яка відокремлює опілля від лісостепу; по-друге, розвиток лесоподібних ґрунотвірних пухких материнських порід [6].

В межах Сумської області головними природними факторами у формуванні опільських комплексів є парагенетичне поєднання піднесеного дренованого рельєфу та наявність лесоподібного підґрунтового субстрату, що й дали можливість розвитку тут родючих (азональних) ґрунтів і бонітетних зональних лісів, а в давньослов'янську історичну епоху зумовило появу тут перших осередків орних угідь (рільничо-опільських ділянок).

Найбільш активно лесоподібні суглинки формувалися на цих піднесених і рівних місцезонах у перигляціальні епохи московського та, особливо, валдайського зледеніння. В умовах сухого і досить холодного клімату валдайської льодовикової епохи, мерзлі ґрунти (моренні й воднольодовикові відклади дніпровського гляціалу) зазнавали інтенсивної трансформації в результаті соліфлюкційно-делювіальних та кріо-еолових процесів [1]. Унаслідок тривалого облесування цих відкладів і хімічного вивітрювання, відбувалася міграція карбонатної речовини з дніпровської морени і частково місцевих корінних крейдяних гірських порід у верхні горизонти лесоподібних пилуватих суглинків [6].

У голоцені на цих дренажних місцезонах з лесоподібним карбонатним субстратом формується ґрунтово-рослинний інтразональний комплекс, що відрізняється за своєю ландшафтно-морфологічною та функціонально-динамічною структурою від навколишніх соснових лісів та низинних трав'яних боліт домінуванням остепнених різнотравних лук і суборів. Під наметом цих рослинних угруповань сформувалися родючі сірі лісові ґрунти, а подекуди навіть опідзолені чорноземи, що різко контрастують з малопродуктивними дерново-підзолистими ґрунтами оточуючих зандрових рівнин [3, 5].

Відтак, перший (найнижчий) пояс опілля у Сумській області проходить поблизу населених пунктів: Ображіївка, Богданівка, Чорні Лози, Клішки, Чапліївка, Обтове, Реутинці. Другий пояс опілля знаходиться у високому Шосткинському Поліссі, в екотонній смузі між зоною змішаних лісів та лісостеповою зоною (підзона північного лісостепу на Глухівському плато), він проходить поблизу населених пунктів: Шатрище, Степове, Пигарівка, Чернецьке, Ромашкове та Середина-Буда.

Є ще й третій пояс опілля, який виділяється в межах Глухівського плато, тобто уже в межах північного лісостепу. Він проходить поблизу населених пунктів: Годунівка, Вознесенське, Первомайське, Княжичі, Пустогород, Бачевськ, Сопич, Уланове, Суходіл, Кучерівка. Південніше від цих високих опілля, розташованих на межиріччі річок Есмань – Клевень – Обеста, проходить остання смуга зандрів дніпровського гляціалу (Сеймського льодовикового язика). Тут же досить близько до поверхні виходять верхньомезозойські мергельно-крейдяні товщі, що дає змогу розвиватися приховано-підземному карстовому процесу. Коли знаходишся в районі цих опілля, створюється візуальне враження про досить віддалені від цих місць південні степові ландшафти: лісів майже немає, вони з'являються островами тільки в мальовничих балках і річкових долинах, скрізь домінують агрофітоценози, що сформувалися на родючих темнокольорових ґрунтах [5].

Висновки. Палеогеографічні умови плейстоцену і голоцену зіграли велику роль у формуванні ландшафтів Сумської області. Межі льодовикових лопатей, язиків льодовика, пухкі континентальні відклади (морена, зандри) та акумулятивні мофолітокомплекси мають важливе значення як при виділенні регіональних природно-територіальних комплексів, так і проведенні меж між класифікаційними типологічними одиницями. В основному завдяки палеогеографічним причинам на території Шосткинсько-Івотського Полісся домінують два види зональних мішанолісових ландшафтів: сильнорозчленовані дреновані прирічково-опільські рівнини на верхньокрейдяних корінних породах і моренних та лесових антропогенових відкладах з дерново-середньопідзолистими та сірими лісовими ґрунтами під суборами й фрагментами деградованих липнякових дібров, березняками та агрофітоценозами; і низинні слабохвилясті зандрові терасові рівнини з дерново-підзолистими піщаними та супіщано-суглинистими ґрунтами під освітленими сосняками, суборами, судібровами, суходільними низькотравними луками та агрофітоценозами.

Палеогеографічні умови формування опільських природних комплексів на території дослідження зумовили розвиток у них ландшафтотвірних процесів, що не притаманні поліським мішанолісовим регіонам, але які натомість характерні південнішим лісостеповим територіям. Значний поверхневий водний стік, суттєва лінійна ерозія, інтенсивні суфозійні процеси, схиліві літодинамічні потоки, гарна дренованість та навіть певна ксероморфність схилівих та долинно-плакорних геоморфологічно нестійких місцеположень, являють собою характерні ознаки опільських ландшафтів Сумської області.

Література

1. Корнус, А. О. Палеогеографічні умови дніпровського часу та їх роль у формуванні літогенної основи ландшафтів території Сумської області / А. О. Корнус, Б. М. Нешатаєв, Ю. О. Кисельов. *Слобожанський науковий вісник. Серія природнича*. 2023. Вип. 2, С. 41-44. doi: <https://doi.org/10.32782/naturalspu/2023.2.7>
2. Корнус, А. О. Сучасна геоморфодинаміка зандрових і моренно-зандрових рівнин Шосткинського Полісся. *Вісник Харківського національного університету. Серія Геологія. Географія. Екологія*. 2001. №521. С. 158-160.
3. Корнус, А. О. Палеогеографічні умови голоцену Лівобережного Полісся та Лісостепу України / А. О. Корнус, В. Г. Ємець. *Наукові записки СумДПУ імені А. С. Макаренка. Географічні науки*. 2016. Вип. 7. С. 47-53.
4. Мильков, Ф. Н. Физическая география: современное состояние, закономерности, проблемы. Воронеж: Изд-во ВГУ, 1981. 400 с.
5. Нешатаєв, Б. Н. Региональные природно-территориальные комплексы Сумского Приднепровья / Б. Н. Нешатаєв, А. А. Корнус, В. П. Шульга. *Екологія і раціональне природокористування*. Суми: СумДПУ, 2005. С. 10-31.
6. Нешатаєв, Б. М. Проблеми регіональної фізичної географії, геоєкології та геоісторичного аналізу: монографія. Суми: Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2018. 244 с.

Summary

Kornus A. O. Paleogeographic Conditions of Formation of the Opillia Landscapes of Sumy Region.

Opillia is a special type of natural complexes of the mixed-forest zone of East European Plain, which are natural treeless spaces formed on drained watersheds, bordering with sandy and wooded swampy lowlands – polissias. Within the limits of the Sumy region, the main part of the opillia fields is confined to the high landscape-hypsometric layer of the southern part of the Shostka Polissya (Ret'-Shostka, Shostka-Ivotka, Ivotka-Svyga interfluves). This stage is characterized by less swampiness, wide development of stepped forests and suborums, and a significant increase of erosion processes at higher (from 150 to 200 m) locations. The combination of an elevated drained relief and a loess-like subsoil substrate made it possible to form fertile soils here, and in the ancient Slavic historical era it led to the appearance of the first centers of arable land.

Keywords: Polissya landscapes, opillia, Pleistocene, Holocene, Shostka Polissya, Sumy region.

УДК 549+552(07)

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.7852892>

Наседкін І.Ю., Слюта В.Б., Ашихміна А.А.,
Поливана О.Ю., Савенко Д.О.

ПОХОДЖЕННЯ НАЗВ МІНЕРАЛІВ І ГІРСЬКИХ ПОРІД З КОЛЕКЦІЇ КАФЕДРИ ГЕОГРАФІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ «ЧЕРНІГІВСЬКИЙ КОЛЕГІУМ» ІМЕНІ Т.Г. ШЕВЧЕНКА

Висвітлено основні моменти історії правил формування назв мінералів, головні правила утворення нових назв. Коротко описані суперечності, що виникали при її становленні. Розглянуто походження назв колекції мінералів та гірських порід кафедри географії НУЧК імені Т.Г. Шевченка, котрі становлять її основу. Зазначаються зразки, що мають найбільш цікаве походження назв.

Ключові слова: мінерал, гірська порода, колекція, походження назв мінералів та порід, мінералогія, петрографія.

Постановка проблеми. В силу обмеженості часу, що відводиться на вивчення предметів (дисциплін), ряд важливих чи просто цікавих аспектів (питань) науки залишається поза розглядом основного курсу.

В мінералогії та петрографії до таких тем можна віднести вивчення походження назв мінералів та гірських порід. Дана тема не виноситься, як правило, на окреме заняття. В той же час назви мінералів та порід є складовою

© Наседкін І.Ю., Слюта В.Б., Ашихміна А.А., Поливана О.Ю., Савенко Д.О., 2023.

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License
Article Info: Received: January 20, 2023;
Final revision: March 07, 2023; Accepted: April 14, 2023.